

De St. Michaëlkapel in de stadstoren van Enschede.

Veel Enschedeërs zijn bekend met de oude stadstoren op de oude Markt in Enschede. Het is een gedenkwaardig monument uit Bentheimer zandsteen opgetrokken, een architectonisch en cultuur historisch icoon voor Enschede. De toren neemt dan ook al sinds de 12^e eeuw een dominante maar vooral statige plek in op de oude markt. Het is het oudste bouwwerk c.q. monument van Enschede.

Maar er zullen weinig Enschedeers zijn die bekend zijn met de [vermoedelijke] vroegere St. Michaël kapel in de stadstoren. Daarover later meer maar eerst even terug naar de historie van de kerk en de stadstoren.

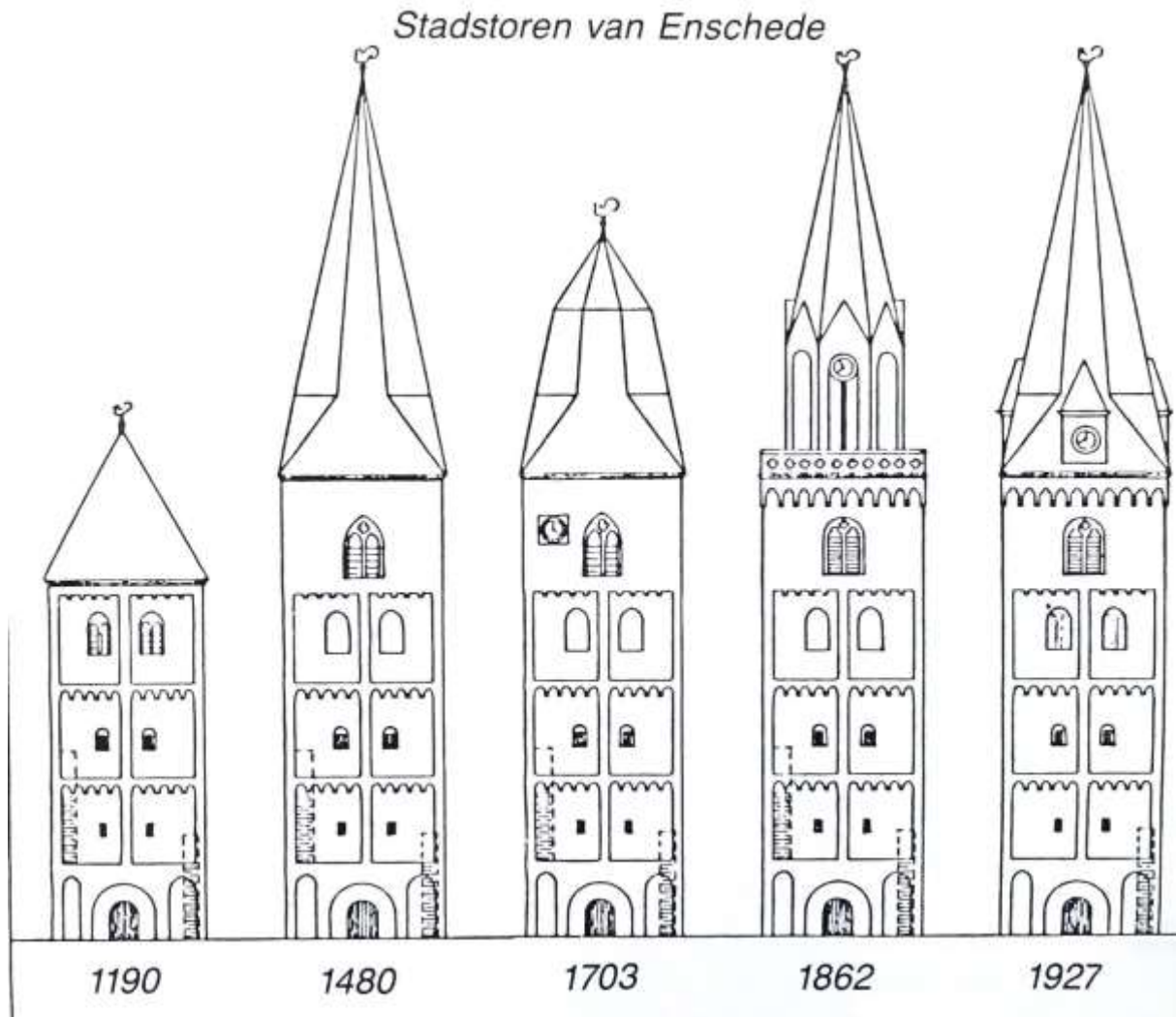
Volgens onderzoekers en deskundigen is de kerk en de toren gebouwd ergens tussen 1150 en 1220. In 1119 schonk Godebald, Bisschop van Utrecht, het patronaat over de kerken van Enschede en Delden aan het Kapittel van St. Pieter te Utrecht en werd als gevolg hiervan enige tijd later in Enschede een nieuwe kerk gesticht.

De kerk en de toren zijn oorspronkelijk in de Romaanse stijl gebouwd. Het is vooral de ingang van de kerktoeren heeft een Romaans uiterlijk met vier gecapiteelde zuiltjes waarvan er een nieuw is.

De kerktoeren is de afgelopen eeuwen verschillende keren verbouwd en verhoogd onder andere in 1480 toen ook de kerkklokken een etage hoger zijn geplaatst. De toren kreeg toen een achtkantige hoge spits De Romaanse dubbelvensters werden toen ook dichtgemetseld en deden geen dienst meer als galmgaten. De toren ingang draagt een sterk Westfaals karakter en komen in Nordrijn Westfalen herhaaldelijk voor. Deze link met Westfalen is er waarschijnlijk ook de oorzaak van dat de kerktoeren is opgebouwd van Bentheimer zandsteen.

De oorspronkelijke Romaanse toren was veel lager dan die van 1480. In dat jaar werd de toren namelijk met één vak in de Gotische stijl verhoogd, waarschijnlijk omdat de nok van de kerk door de verbouwing ook werd verhoogd. Op 10 december 1703 was er in Enschede een zware zuidwesterstorm met gevolg dat het bovenste deel van de achtkantige torenspits er afwaaide. De spits viel in de richting van de Haverstraat. De spits van de toren werd gerestaureerd door een veel lager stuk dat het heeft behouden tot de brand van 1862. In 1703 bestond de kerktoren slechts uit vier etages met een eenvoudige vierkante spits.

Het verschil tussen de vierde en vijfde etage is nog duidelijk zichtbaar door het kleurverschil in de buitengevel. De oorspronkelijke klankgaten in de Romaans Gotische stijl zijn in de gevel behouden.

Kerktoren oude markt Enschede

In 1808 werd de kerktoren gemeentelijk eigendom om als militair steunpunt en seinpost te dienen. Tot op heden is de gemeente Enschede eigenaar van de kerktoren.

Ook de kerktoren heeft veel te lijden gehad van de grote brand op 7 mei 1862. Om 14.30 werd de kerk en de toren door de brand aangetast. Toen de wijzerplaten van het uurwerk begonnen te branden wees de klok kwart voor drie. De grote klok viel boven op het archief van de gemeente Enschede dat destijds was ondergebracht in de stadstoren. Het aanwezige archief van papier en perkament viel helaas ten prooi aan de vlammen.

Bij de herbouw van de ruïne na 7 mei 1862 [de grote brand in Enschede] werd het bovenste toren vak van ramen met rondbogen voorzien en gekroond door een balustrade van Bentheimer zandsteen. De toren werd voorzien van een gemetselde achtkant met een vrij hoge spits waardoor het geheel een totaal ander aanzicht verkreeg.

Bij de herbouw van de kerktoren in 1865 kreeg de toren een stenen spits. In 1928 werd de [te] zware torenspits vervangen door een van hout. In 2007 heeft de laatste restauratie plaatsgevonden. Bij inspectie bleek dat er veel scheuren in de kerktoren zaten en dat de Baumberger zandstenen afbrokkelden. Er is in 2007 ruim 10 kuub zandsteen vervangen die gevonden werd in Billerbeck op 45 kilometer afstand van Enschede. Ook de staalconstructie die in 1865 werd aangebracht ter versteviging is in 2007 geheel vervangen. De kosten van deze renovatie waren ruim 1 miljoen euro.

De overblijfselen van de stadstoren na de brand van 7 mei 1862. De omlaag gevallen klokken liggen in de entree van de kerktoren waardoor het gemeentearchief geheel verloren ging.

In 1865 waren er twee "nieuwe" klokken in de toren, de grote klok met het opschrift "Petit & Fritsen me funderunt [hebben mij gegoten] met het jaartal MDCCCLXV [1865]. De kleine klok met het opschrift "Vergoten na den brand 7 mei 1862, Petit & Fritsen me funderent 1863. De uit 42 klokken bestaande beiaard is omstreeks 1927 door de familie van Heek geschonken aan de gemeente Enschede. Ze vervulden hiermee een hartenwens van de moeder Christine van Heek die onder de kerktoeren opgroeide.

In de toreningang bevindt zich nog een stenen gewelf. Vroeger diende deze ruimte voor de stads waagen en hing er een grote weegschaal aan de zoldering. Hier werd op marktdagen de boter voor de boeren gewogen.

Deze weegschaal bevindt zich nog in de oudheidkamer. In 1927 en 1928 heeft er een grote restauratie plaatsgevonden van de kerk en de toren. De torenspits werd verbouwd naar het vermoedelijke model van 1840. Er komen een beiaard en nieuwe luidklokken in de toren.

Stenen trap naar de st. Michaël kapel.

Vermoedelijk gewicht weegschaal kerktoeren

Tot grote verassing van personeel van Gemeentewerken werd er in de kerktoeren een verrassende ontdekking gedaan. Op de eerste verdieping van de toren ontdekte men in de zuid en noord muur een dichtgemetseld Bentheimer stenen poortje. Via de zuidmuur gaf dit poortje toegang tot een stenen trap die in de muur van de toren was aangebracht en afdaalde tot in de kerk aan de zuidzijde van de torenuitgang. *Foto boven:* vermoedelijk gewicht van de weegschaal uit de kerktoeren.

Het poortje in de noordmuur van de toren leidde naar de zelfde trap in de torenmuur naar de tweede etage. Het bestaan van de trap in de torenmuur was al wel bekend onder andere bij de architect G. Beltman althans van de eerste naar de tweede verdieping.

In het bestek dat bij de wederopbouw van de toren in 1862 werd opgesteld werd de aannemer verplicht om de openingen naar de zich in de torenmuur bevindende trappen dicht te metselen.

Kerktoeren op de oude markt met op de voorgrond het herdenkingsmonument van de grote brand in Enschede op 7 mei 1862.

De stadbrand van 7 mei 1862 heeft veel schade berokkend aan de kerktoeren op de oude markt.

Terwijl de brand zich in volle omvang in de binnenstad van Enschede ontwikkelde sloegen de vlammen ook toe in de kerktoeren. Op 7 mei 1862 om precies tien minuten voor drie is de klok blijven staan op de wijzerplaat. De klok die vervolgens naar beneden viel heeft het vuur verder aangewakkerd en tevens het volledige daar opgeslagen archief van de gemeente Enschede vernietigd.

Galmgaten

Nadat de klokken één etage hoger waren verplaatst zijn de oorspronkelijke Gotische galmgaten aan de binnenzijde van de klokkentoren dichtgemetseld.

De Ned. Herv. Kerk na de brand.

Gezicht vanuit de kerk op de oost muur van de toren na de brand van 7 mei 1862. Links naast de toreningang het poortje naar de stenen trap in de torenmuur. Op de eerste en tweede etage de raam en duuropeningen tussen de toren en de kerk

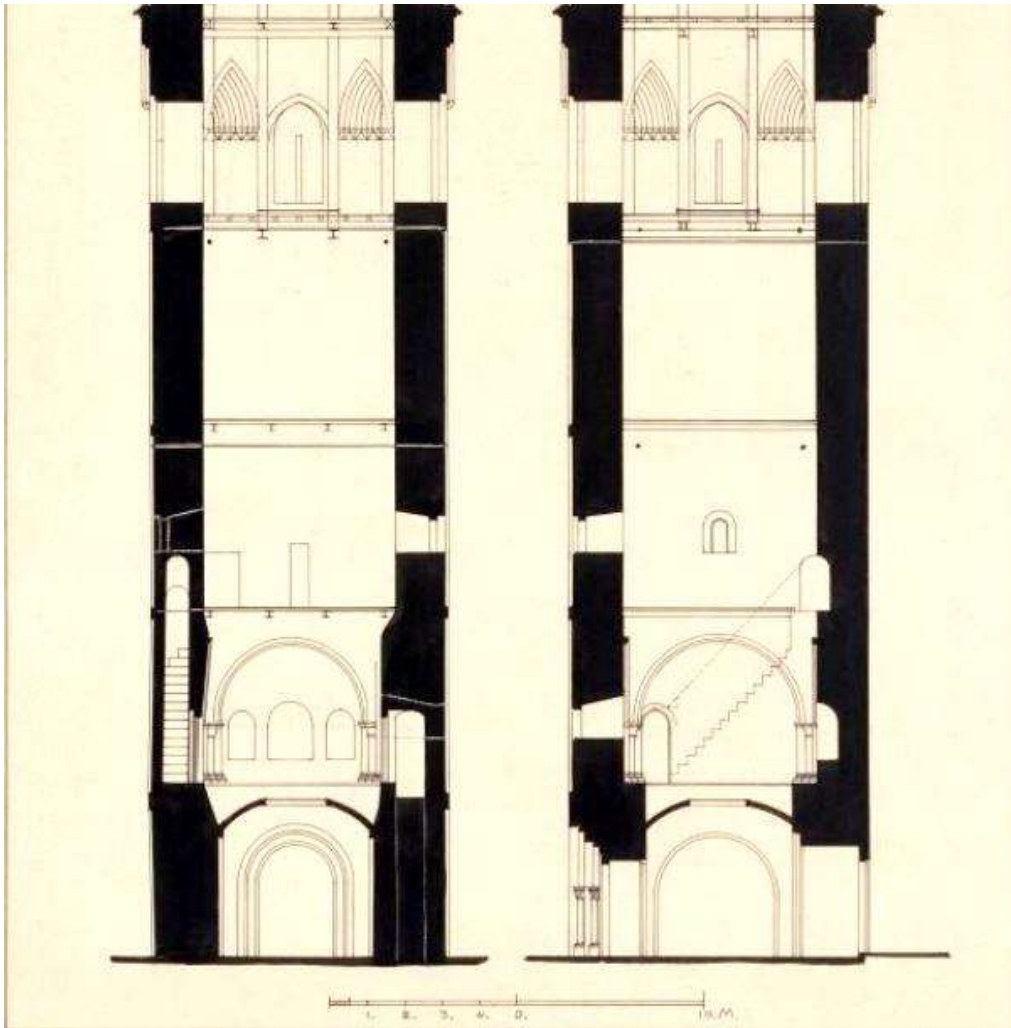
Op de derde etage het Romaanse dubbelvenster en op de vierde etage de plaats waar zich nu de klokken bevinden het Gotische raam. Het zogenaamde galmgat.

De openingen die vroeger de trappen moesten verlichten zijn destijds dichtgemetseld, dat in de buitenmuren nog te zien is. Op de eerste verdieping werd nadat de trap wederom was hersteld een ruimte ontdekt die veel weg had van een Romaanse kapel.

De vele bouwkundige restauraties die in de loop van de afgelopen decennia zijn uitgevoerd zijn nog duidelijk zichtbaar aan de buitengevel van de kerktoeren.

Doorsnede tekening van de toren uit 1925 van W. Scheepens waarin is weergegeven de inpandige trapstructuur naar de vermoedelijke St. Michaël kapel op de eerste etage.

Zeer waarschijnlijk bevond zich vroeger aan de Oostzijde een altaar met aan weerszijden een nis die uitzicht gaven in de kerk. Deze kapel is mogelijk gewijd aan de heilige St. Michaël. Dergelijke kapellen komen meer voor in oude kerken zoals bijvoorbeeld in de Domtoren van Utrecht.

Meerdere onderzoekers zijn van mening dat de St. Michaëlkapellen zijn gebouwd ter plaatse waar vroeger een heiligdom was en gewijd aan de eredienst van Mars. Hedendaagse onderzoekers zijn echter van mening dat deze kapellen een kopie zijn van de grafkapel in Jerusalem en de verschijning en verering van St. Michaël op de berg Gargano.

Grote kerken in de Romaanse tijd hadden vaak een St. Michaël kapel welke gewoonte tot in de gotische tijd voortduurde. Hoe deze kapel was ingericht weten we niet, evenmin of zij een altaar had. Maar de kapel in de toren van Enschede stond wel in verbinding met het schip door venstervormige openingen.

De venstervormige openingen waarvan niet duidelijk is welke functie ze precies hebben vervuld.

Waarvoor deze torenruimte met openingen naar het schip praktisch diende is een vaak gestelde vraag die tot op de dag van vandaag niet is opgelost. Volgens dr. Kalf zou het kunnen zijn gebruikt als loge van waaruit bepaalde personen afgescheiden van het gros van de kerkbezoekers de diensten konden bijwonen. Een mogelijkheid is ook dat het een zangkoor is geweest en uit al deze veronderstellingen blijkt wel dat de oorspronkelijke bestemming niet meer te achterhalen is, althans tot op dit moment. In de oorspronkelijke staat is het overkluisde ruimte geweest die helemaal past in de Romaanse stijl. Het vermoeden bestaat dat de kapel ook heeft gediend als rechtsplaats van de Bisschop het zogenaamde Sendgericht. De ruimte beslaat een oppervlakte van 5,20 mtr. breed en 4.75 mtr diep. De hoogte bedraagt 5,20 mtr. Gezien de afmetingen is de ruimte gebruikt voor kleine gezelschappen

Vanuit de Michaël kapel zijn de bovenliggende verdiepingen van de toren bereikbaar

De Michaëlkapel die tevens toegang geeft tot de bovenliggende verdiepingen van de kerktoeren.

In de St. Michaël kapel bevinden zich twee vensters met uitzicht op de marktstraat. Boven de vensters zijn nog restanten te vinden van Gotische raamkozijn vermoedelijk uit de kerk na de brand van 1862.

Een van de nissen die voorkomen in de kapelruimte en zeer vermoedelijk vroeger in directe verbinding stond met de kerkruimte

De entree naar de kapel vanuit de trap in de gevelmuur.

In de hoeken van de pale zijn resten te vinden van vroegere versiering die is aangebracht. Zeer vermoedelijk is de kapel vroeger overkoepeld geweest

Oude markt Enschede met de Grote kerk en de kerktoren.

Kerktoren op de oude markt na 1862.

Nadat de kerktoeren in 1480 met één vak werd verhoogd [nog duidelijk te zien aan het kleurverschil van de bouwstenen] zijn de kerkklokken eveneens verplaatst en vanaf die tijd deden de Romaanse gebogen dubbelvensters geen dienst meer als klankgaten. Bij de herbouw van de toeren in 1862 werd het bovenste torenvak van ramen met rondbogen voorzien en gekroond door een balustrade van Bentheimer steen.

De sleutels van de kerktoeren

Fraaie decoraties aan de buitengevel van de kerktoren.

De twee "buitenramen" van de vroegere St. Michaël kapel op de eerste etage van de kerktoren.

De vijfde etage van de kerktoren met de Gotische galmgaten die in 1480 is aangebracht.

Bronnen;

J.J. van Deinse. [Onze oude stadstoren]

Twents Dagblad Tubantia. [800 jaar oude toren 03/04/2007]

H. Kolkman . R. Lipper. [Grote Kerk Enschede]

H. Dalenoort.

Dr. J. Kalf.

De heer H. Roeleveld. Gemeente Enschede.

Ir. H.G. Mos. [onderzoek restauratie kerktoren]

Monumentenloket gemeente Enschede. [dhr. B. Haer]

Twentse Welle, Henk Wim van Dorssen Collectiebeheer.